

POPULIARIŲ POMIRTINIO GYVENIMO VAIZDINIŲ KAITA XX a. ŽEMAITIJOJE

AUDRONĖ DARAŠKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – Žemaitijoje populiarūs pomirtinio gyvenimo vaizdiniai, būdingi dviem XX a. atkarpoms – amžiaus pradžiai ir amžiaus pabaigai.

Darbo tikslas – užčiuopti, kokie, kaip ir kodėl įvyko pomirtinio gyvenimo sampratos lūžiai, visuomenei pereinant iš tradicinės į moderniąją (postmoderniąją, posovietinę): kokie esminiai pokyčiai atsirado suvokiant vėlę, kokius poslinkius liudija kitokia mirusiojo sapnavimo interpretacija, ką galima išvelgti nagrinėjant vėlės ir gyvųjų pasaulio santykių vaizdinius, kaip ir kodėl tikėjimas konkrečiu dangumi ir konkrečiu pragaru XX a. pradžioje virto neapibrėžtu vėlės būsenos vaizdiniu amžiaus pabaigoje.

Tyrimo metodai – lyginamasis, struktūruoto ir pusiau struktūruoto interviu forma surinktos etnografinės medžiagos analizė.

Žodžiai raktai: mirtis, vėlė, pomirtinio gyvenimo vaizdiniai, tarpukario karta, posovietinė karta.

Tyrimai ir šaltiniai

Šis straipsnis yra šiuolaikinio žemaičių pasaulėvaizdžio tyrimo, kurį pradėjau rašydama bakalauro darbą (Pociūtė 2000), tęsinys.

XX a. pradžios žemaičių pomirtinio gyvenimo sampratai apibūdinti remsimės gausia su mirties tematika susijusia literatūra. Duomenų apie XX a. pradžioje Žemaitijoje labiausiai paplitusius pomirtinio gyvenimo vaizdinius yra surinkta nemažai. Jono Balio (1981, 1951), Igno Končiaus (1996), Marijonos Čilvinaitės (1943), Aleksandro Pakalniškio (1966) darbuose, Lietuvos istorijos instituto archyve saugomose Juozo Mickevičiaus (Mickevičius [a. a.]), Anelės Urbienės (Urbienė [a. a.]) sudarytose bylose randame autentiškos su požiūriu į mirusįjį ir pomirtinį gyvenimą susijusios medžiagos, vertingos tuo, kad ji užrašyta iš pateikėjų arba asmeniškai stebėta nagrinėjamu laikotarpiu – pirmaisiais XX a. dešimtmečiais. Angelės Vyšniauskaitės, Petro Kalniaus, Rasos Paukštytės (Vyšniauskaitė [ir kt.] 1995) vėliau surinkta etnografinė medžiaga apie laidotuvių ir sarginimo papročius rodo, kad tarpukario Lietuvoje gimusi ir augusi karta savo pasaulėžiūrą išlaiko ir sovietiniais metais.

Norberto Vėliaus (1989), Pranės Dundulienės (1989, 1990), Gintaro Beresnevičiaus (1990, 1995, 2008: 254–278) ir nūdienos tyrinėtojų – Irenos Reginos Merkienės (2002, 2005), Daivos Vaitkevičienės ir Vykinto Vaitkevičiaus (1998), Editos Korzonaitės (2000, 2002, 2003), Žemynos Trinkūnaitės (2000a, 2000b), Radvilės Racėnaitės (2001a, 2001b), Vitos Ivanauskaitės (2006), Rasos Kašėtienės (2003) – studijos leidžia geriau suvokti tiek Žemaitijoje, tiek visoje Lietuvoje XX a. pradžioje būdingą pomirtinio gyvenimo sampratą, atskleidžia tam tikrų vaizdinių sąsajas su ikikrikščioniškais tikėjimais, paaiškina tikruosius elgesio su mirusiuoju motyvus.

I. R. Merkienės straipsnyje „Vėlės XX a. pabaigos pasaulėjautoje (Pietryčių Latvijos lietuvių memoratai)“ aptariama XX a. pabaigoje kalbintų XX a. 3–6-ajame dešimtmėčiais gimusių pateikėjų pasaulėžiūra. Pasak autorės, sovietinė ateizacija ir XX a. pabaigoje išaugęs ezoterikos srautas turėjo įtakos šios kartos žmonių anapusinio gyvenimo įsivaizdavimui, tačiau akivaizdu, kad jų pasaulėžiūra iš esmės susiformavo veikiant tarpukariu populiarioms religinėms, kultūrinėms idėjoms, tradiciniais tikėjimams (Merkienė 2002: 227–238). Prie tokių išvadų priėjau ir aš, apklaususi apie 80 tarpukaryje gimusių žemaičių. Kaip tik jų atsakymais straipsnyje ir bus iliustruojama XX a. pradžios pasaulėžiūra.

Sovietmečių ar posovietmečių užaugusios kartos pomirtinio gyvenimo sampratą atskleidžiančių tyrimų Lietuvoje kol kas nedaryta. Pagrindinis šaltinis, kuriuo remiamiesi kalbėsimė apie XX a. pabaigoje būdingus pomirtinio gyvenimo vaizdinius, bus 2000-aisiais metais mano surinkta etnografinė medžiaga (struktūruoto ir pusiau struktūruoto interviu forma buvo apklausti 22 sovietiniu laikotarpiu gimę žmonės).

Kad susidaryčiau kuo objektyvesnį vaizdą apie tuo metu gimusių žemaičių populiarią pomirtinio gyvenimo sampratą, stengiausi pasirinkti įvairaus amžiaus, lyties ir išsilavinimo pateikėjus. Tarp jų yra gyvenančių ir kaime, ir mieste, turinčių ir aukštąjį išsilavinimą, ir baigusių tik vidurinę arba aukštesniąją mokyklą. Pusė informantų yra vyrai, pusė – moterys. Pasirinkdama informantus, į jų religines pažiūras neatsižvelgiau, bet dauguma jų yra tikintys (21), tik vienas netikintis. Visi tikintieji save laiko katalikais.

Dauguma šios kartos respondentų buvo mano pažįstami žmonės – giminaičiai, bendramoksliai iš mokyklos ir universiteto, buvę mokytojai, gimtojo miestelio ir jo apylinkių gyventojai, Akademinio žemaičių jaunimo korporacijos „Samogitia“ nariai. Tik du iš kalbintų žmonių buvo visai nepažįstami – pakeleivingų mašinų vairuotojai. Su dauguma pašnekovų kalbėjausi jų gyvenamoje aplinkoje, tik su atvykusiais studentais – Vilniuje, o su vairuotojais – kelionės metu. Daugelis mano pašnekovų, paprašyti pakalbėti apie įsivaiduojamą pomirtinį gyvenimą, noriai sutiko, į klausimus atsakinėjo plačiai, įsijausdami į temą, nebijodami išsakyti savo įsitikinimų, spėliojimų ir pamąstymų. Tik keletas respondentų atsakinėjo nedrąsiai. Ko gero, nedrąsiausi buvo mano kalbinti vairuotojai – išgirdę temą, jie suglumo ir atsakinėjo labai glaustai.

Šį tyrimą atlikau jau turėdama konkretų tikslą – nuodugniau panagrinėti senosios ir šiandieninės kartos mąstymo apie pomirtinį gyvenimą skirtumus; tai, kad jų esama, aiškiai jaučiau klausydamasi savo močiutės pamąstymų šia tema. Tirti žemaičių, o

ne dzūkų, aukštaičių ar suvalkiečių požiūrį į pomirtinį gyvenimą pasirinkau dėl to, kad jaučiausi geriausiai išmananti šio krašto žmonių mąstymo subtilybes. Vis dėlto prie kai kurių išvadų šiame darbe prieinama remiantis ne tik pateikėjų pasakojimais, bet ir vaikystėje atliktu *participant observation*, jei taip galima pavadinti vaiko stebėjimą, kaip močiutė siuvasi įkapes, samprotaudama, kad „padalkas“ reikia užlenkti itin kruopščiai, nes blogai prisiūtos trukdys vaikščioti po rojų.

Tiesa, bakalauro darbe, remdamasi Žemaitijoje atliktu tyrimu, išvadas pateikiau apie visoje Lietuvoje populiarius pomirtinio gyvenimo vaizdinius; dariau prielaidą, kad dvidešimtajame šimtametyje Žemaičiuose įvykę mąstymo pokyčiai yra tokie patys, kaip ir kituose Lietuvos regionuose. Dabar, iš naujo permąstydamą šią temą, nusprendžiau su tokiais išvadomis neskubėti. Tolesni stebėjimai rodo, kad žemaičių jaunosios kartos pasaulėžiūra yra gerokai katalikiškesnė, palyginti, pavyzdžiui, su aukštaičių. Mat Žemaitijoje po nepriklausomybės atkūrimo jaunimui ištis didelę įtaką darė ir tebedaro tokie krikščionybės centrai, kaip Kretingos pranciškonų vienuolynas, Orvidų ir Pakutuvėnų dvasinio atsinaujinimo sodybos. Tuo tarpu Aukštaitijos jaunimas daug labiau yra išitraukęs į pagoniškąjį judėjimą. Ypač nuo žemaitiškojo skirtųsi kosmopolitiškojo Vilniaus jaunuomenės pasaulėžiūra.

XX a. pradžioje augusią kartą, straipsnyje atstovaujančią XX a. pradžios pasaulėžiūrai, vadinsime *tarpukario karta*, o tuos, kurie gimė ir augo sovietmečiu, veikiami šiam laikotarpiui būdingų ideologinių, filosofinių, vertybinių, buitinių ir socialinių veiksnių, laikysime *posovietine karta*. Mano tyrimas darytas praėjus dešimčiai metų po nepriklausomybės atkūrimo, tad sovietmečiu augusią kartą vadinsime ne „sovietinė“, o „posovietinė“: per dešimt metų šie žmonės igijo daug naujos – „nesovietinės“ patirties, jų pasaulėžiūrai įtakos spėjo padaryti „globaliniu kaimu“¹ vadinamo pasaulio idėjos. Padedami šios kartos respondentų, pasižiūrėsime, kokie pomirtinio gyvenimo vaizdiniai vyravo XX a. pabaigoje.

Žinoma, reikia pažymėti, kad nei tarpukario, nei posovietinė kartos nebuvo ir nėra vienalytės. Tiek vieną, tiek kitą sudaro nevienodo išsilavinimo, skirtingų socialinių grupių ir religinių pažiūrų žmonės. Tad manyti, kad straipsnyje pateikiamus apibendrinimus galima taikyti kiekvienam vienos ar kitos kartos žmogui, būtų klaidinga. Ypač sudėtinga kalbėti apie tarpukario kartą. Tiek kalbinti šios kartos pateikėjai, tiek literatūroje pateikiamų pasakojimų autoriai yra kaimo žmonės, turintys stiprų ryšį su tradicija ir Katalikų bažnyčia. Tad tarpukario inteligentija, kuri turėjo savitas pažiūras², lieka už šio tyrimo ribų.

Pažymėtina, kad lyginamų kartų pasaulėžiūrų skirtingumo priežastis gali būti ir tai, kad mano ir tautosakos rinkėjų kalbinti tarpukario kartos atstovai buvo senyvo amžiaus, o visi posovietinės kartos pateikėjai buvo ne vyresni kaip penkiasdešimties metų. Beveik puse šimtmečio vyresni žmonės paprastai yra patyrę daugiau išgyveni-

¹ „Globalinis kaimas“ – kanadiečių filosofo Marshallo McLuhano terminas, nusakantis pasaulį, kuriame erdvė tampa suspausta, nebelineka jokių atstumų bendraujant ir jokių apribojimų sklindant informacijai (McLuhan 2003).

² Juozo Lomano (1937), Mečislovo Reinio (1923), Benedikto Andruškos (1924) studijos sielos fenomenologijos tema atskleidžia, kad to meto inteligentija domėjosi šiuo klausimu.

mų, dažniau susidūrę su artimųjų mirtimi, geriau suvokia gyvenimo baigtinumą. Taigi vienės ir kitos kartos atsakymus į pateiktus klausimus galėjo smarkiai paveikti nevienoda gyvenimo patirtis. Jei lygintume XX a. pradžios ir XX a. pabaigos jaunimo nuomones tuo pačiu klausimu, tyrimas būtų objektyvesnis. Šiame darbe atliktas tyrimas turi tam tikrą paklaidą būtent dėl nevienodo skirtingų kartų pateikėjų amžiaus. Tačiau vis dėlto nemanau, kad šiuo atveju amžius yra svarbiausias veiksnys.

Pateikėjai cituojami išsaugant tarmę. Žemaitiški tekstai užrašyti vadovaujantis Juozo Pabrėžos nustatytomis žemaičių tarmės rašybos normomis (Pabrėža 1991).

Manau, kad būtų prasminga ištirti tarpukario kartos ir posovietinės kartos suvokimo apie pomirtinį gyvenimą skirtumus ne tik Žemaitijoje, bet ir kituose Lietuvos regionuose (pomirtinio gyvenimo suvokimas atskiruose regionuose iki šiol nėra lygintas). Toks tyrimas padėtų geriau suvokti atskirų regionų pasaulėžiūros specifiką, atskleisti kiekvieno regiono savitus perėjimo iš tradicinės visuomenės būsenos į modernią / postmodernią bruožus. Maža to: toks tyrimas ir išsami jo analizė leistų užčiuopti šiandieninius Lietuvos regionų pasaulėžiūros skirtumus, atsiradusius / atsirandančius dėl XX–XXI a. susiklosčiusių aplinkybių. Tikiuosi, kad šį sumanymą man pavyks įgyvendinti.

Vėlė

Nagrinėdami populiarius pomirtinio gyvenimo vaizdinius XX a. Žemaitijoje, pirmausia pastebime, kad amžiaus pradžioje ir amžiaus pabaigoje po žmogaus mirties išliekantis dvasinis pradas vadinamas skirtingai. G. Beresnevičius teigia, kad „lietuvių *siela* paprastai vartojama apibūdinti žmogaus psichinių fenomenų visumai. Tuo metu mirusiam žmogui *sielos* terminas taikomas daug rečiau, mirusysis tapatinamas su *vėlė*“ [kursyvu išskirta mano – A. D.] (Beresnevičius 1995: 96). Remdamiesi šiuo autoriumi, kalbėdami apie pradžią, pratęsiantį gyvenimą po žmogaus mirties, vadinsime *vėlė*, tačiau cituodami pateikėjus vartosime jų terminus: tarpukario kartos žemaičiai *vėlę* dažniausiai vadino *dūšia*, o posovietinės kartos žemaičiai, kalbėdami apie po žmogaus mirties išliekantį dvasinį pradžią, visada vartoja terminą *siela*.

Tačiau per XX amžių įvyko ir kur kas esmiškesnių pokyčių nei pavadinimo pasikeitimas.

Tarpukario kartos tikėjimus, kad *vėlė* gali būti matoma, juntama liečiant, kad ji gali kelti įvairius garsus (varstyti duris, šlepsėti kojomis ir pan.), posovietinė karta griežtai atmeta. Didžioji dalis šios kartos pateikėjų (15 iš 22) *vėlės* pasirodymą laiko neįmanomu dalyku:

Neįsivaizduoju, kaip *siela* galėtų sumaterialėti. Būdamas klinikinėje mirtyje nemačiau aplink save jokių sielų. Ir nieko nesu skaitęs, kad tie, kurie buvo tokioj būsenoj, būtų ką nors matę. Jie visi būna vieni. (Vygandas³)

³ Posovietinės kartos pateikėjų sąrašas pateikiamas straipsnio gale. Apklausa daryta 2000-aisiais metais.

Mirusiųjų pasirodymus posovietinė karta laiko gyvų žmonių psichinės veiklos padariniu:

Jė ilgą veiziesi i vėina taška, tam taškė gali nežėnau kou pamatītė. (Margarita)
Eš baimės pamata vėsuoku dalīku. Siela nabtorieto baklaidiuotė. Ana juokė pavidala nagal baigautė. Jė sėinas praded vėrstė ar kas ūbautė, kėts dalīks īr. (Aldona)
Tuokėi dalīkā nu patėis žmuogaus prėklausa. Patėis žmuogaus psichika soveik. (Adelė)

Nuo sampratos, kad vėlė išlaiko žmogaus kūno ypatybes, būna apsirengusi įka-pėmis, pereita prie tikėjimo, kad vėlė neturinti jokių žmogaus kūno ypatybių ar ki-tokių žemiškos materijos savybių. Posovietinės kartos pateikėjai vėlė įsivaizduoja kaip negalimą nupasakoti žemiškomis kategorijomis:

Ana niekāp neatruoda. Ana kūna netor, ta kāp ana gal atruodītė? (Adelė)
Gal ė materiali ana īr, bet ne eš tuokiuos materėjės, kuokė mes išvaizdounam. Gal ne eš molekuliū, vuo eš kuo nuors kėtkuo sodarīta. (Dalius)
Nelabai tikiu, kad siela po mirties išlaiko asmeniškumą. Manau, kad jai yra galimybė prisijungti prie Dievo. (Emilija)

Klausimą, pro kur vėlė išeinanti iš kūno, posovietinės kartos pateikėjai laiko pri-mityviu: kalbant apie vėlės išėjimą iš kūno, jų supratimu, pats klausimas „Pro kur?“ yra netinkamas, nes vėlės ėjimas ir išėjimas yra visiškai kas kita nei įprasti reiškiniai mūsų pasaulyje:

Nerėk soprimītīvintė. Žmuogos gal mastīdams pasėiktė mėlėjardus kėluometru, tēp ė sie-la ešėn. (Algirdas)

Posovietinės kartos pateikėjai yra linkę atmesti visus tarpukario kartos vėlei su-teiktus žmogaus bruožus:

Gal īr grynā kėtuoki egzistāvėma forma, vėsā kėtuokėi santīkė, vėsā kėtēp pruots susė-formoun. (Aleksas)

Stebint tokius vėlės sampratos pokyčius, susidaro įspūdis, kad vėlė tapo tarsi išstumta iš šiaupusinio – žmonių, žmogui prieinamo, žmogaus jutimais suvokiamo, žmogui suprantamais matais matuojamo – pasaulio. Peršasi išvada, kad tarpukario karta nesugebėjo suvokti dvasinio prado, neįvilkto į žemiškus marškinius. Tačiau nuo tokio kaltinimo ją gina bene įtakingiausias XX a. krikščioniškas rašytojas Clive'as Staplesas Lewisas. Atsiliepdamas į mėginimus senovės vaizdinius vadinti nedvasin-gais, jis atkreipia dėmesį, kad skirtumas tarp materialaus ir nematerialaus atsirado tik moderniaisiais laikais. „Ankstyvesniame etape to kontrasto nebuvo. Laikyti tą anks-tyvesnį etapą nedvasingu dėl to, kad jame nerandame aiškaus neišikūnijusios dvasios teigimo, būtų tikras nesusipratimas. Lygiai taip pat jį būtų galima vadinti dvasingu, nes jame nesama jokio grynos materijos suvokimo“ (Lewis 2007: 113–114).

Religijotyrininkai, modernybės kritikai Mircea Eliade ir Frithjofas Schuonas tar-pukario kartos nesugebėjime suvokti gryną dvasią randa didžiulį turtą, kurio šiuo-laikinės visuomenės yra netekusios. Anot jų, kai šiuolaikinis žmogus atmeta šventy-bės – pasaulietiško priešpriešos – pasireiškimo šiaupusiniame pasaulyje galimybę,

šiuolaikinių visuomenių pasaulis iš „pašventinto Kosmoso“ tampa kur kas mažiau harmoningu „desakralizuotu Kosmosu“ (Eliade 1997: 45–47). F. Schuono teigimu, „žemė, iš pradžių traktuota kaip Dangaus vaizdinio pratąsa, palaipsniui tapo gryna ir paprasta žeme“ (Schuon 1996: 53–58).

Kur reikėtų ieškoti pasaulio padalijimo į materialų ir nematerialų – vėlės, anapusinio pasaulio atskyrimo nuo šiaurinės tikrovės – priežasčių? Įtikinamo atsakymo į šį klausimą kol kas neradau. Šis žmogaus mąstymo lūžis, matyt, yra susijęs su perėjimu iš tradicinės, papročiais grįstos tvarkos į modernybę ir yra lemiamas daugelio šiam perėjimui būdingų reiškinių. Pavyzdžiui, suvokimas, kad kiekviena sritis yra atskirta griežtomis ribomis, gali būti susijęs su modernybėje įgytu nauju įpročiu viską skaidyti, diferencijuoti ir aplinkoje, ir savo gyvenime – juk iš natūrinio ūkio, kur šeimininkas daugelį darbų nuo pradžios iki galo darė pats, pereita prie specializuoto darbo, žmogus tapo siauru vienos funkcijos specialistu. Matyt, ir jo pasaulis iš vientiso kosmoso, kuriame viskas tarp savęs yra susipynę, tapo griežtomis linijomis suskaidyta „gyvenvietė“.

Pasaulio suskaidymo į materialų ir nematerialų priežasčių galima ieškoti ir pozityvistiškai orientuotoje švietimo sistemoje, kuri mūsų nagrinėjamu laikotarpiu Žemaitijoje pasidarė visuotinai prieinama. Galbūt sovietinė mokykla kartu su valstybine ideologija, pasitelkusios į pagalbą empirizmą (viso pažinimo redukciją į pojūčius), materializmą (tendenciją atmesti viską, kas nėra jusliška, t. y. materialu) ir scientizmą (besąlygišką tikėjimą mokslu) (Anzenbacher 1992: 60), atvedė prie paradoksalios situacijos: absoliutaus vėlės vaizdinio sudvasinimo ir pomirtinio pasaulio vaizdinių numaterialėjimo.

Vėlė ir jos paliktas žemiškasis kūnas

Kad susidarytume tikslesnį vėlės vaizdinio raidos per XX amžių vaizdą, reikėtų aptarti ir populiarius tikėjimus apie vėlės ir jos palikto žemiškojo kūno ryšį.

Daugumos tarpukario kartos respondentų nuomone, vėlė tą ryšį išlaiko. Ji gali pareikšti apie save per buvusį kūną. Didelė dalis vyresnių žmonių prisipažįsta per laidotuves stebintys mirusiojo veidą ir iš jo išvaizdos darantys išvadą apie mirusiojo vėlę:

Mona vīrs pērmojē laiduotoviu nakti bova dēdēlē linksmos. Tik ka atējē trībā, veids pasēkeitē. A tas triukšmos nepatēka, a tik tēp kūns pasēkeitē? (Taurinskienė, g. 1924 m., Mažeikių r.)

Tarpukario kartos žinoma nemažai mirusiojo kūno duodamų ženklų, kurie liudija vienokią ar kitokią vėlės būklę, jos ketinimus, perspėjimus gyviesiems. Pavyzdžiui, jei numirėlio viena akis žiūri, nesiduoda užspaudžiama, tai yra ženklas, kad mirusysis rengiasi išsivesti ką nors iš namiškių ar kaimynų.

Tuo tarpu posovietinėje kartoje nėra jokios kalbos, kad vėlė apie save ar tolesnius savo veiksmus galėtų pranešti per paliktą žemiškąjį kūną. Vadinasi, šis vaizdinys dabar jau visiškai atmestas.

Išryškėja ir kitas esminis skirtumas tarp tarpukario ir posovietinės kartų vaizdinių apie vėlės ir jos palikto žemiškojo kūno ryšį. Tarpukario karta tvirtai tiki krikščionybės vaizdiniu, kad vėlės jų kūnai bus reikalingi per Paskutinį teismą:

Paskotėnė teisma dėina vėsė stuos cielībīe sava: ė noskėndė vondėnie, ė sodegė ognie. Parēs siela apėnt i sava kūna, dūšė so kūno sosėjungs. (Drungys, g. 1907 m., Ylakiai)

Par Paskotėni teisma siela vākštīuos, kāp palaiduojė. (Kasparienė, g. 1926 m., Kelmės r.)

Par Paskotėni teisma mērosėjė ės grabus nešėnė. (Ežerskienė, g. 1906 m., Kelmės r.)

Tuo tarpu dauguma posovietinės kartos pateikėjų nors ir laiko save katalikais, bet netiki, kad bus Paskutinis teismas:

Ne, netėko. Nuors ėr malduo tuokėi žuodė ėr, ka kelsamuos ėš nomėrosiu, ėr meldous, bet jėgo jau siela ėr ėškeliavosi, griaučė pavėrtė i pelėnus, ta kāp tou kūna basolėpdīs? Negalvuoja, ka ė konėgā vėsė tėk. Manau, ka tēi vėsė pasakuojęmā apie Paskotėni teisma ėr žmuoniū ėšgalvuotas pasakelės. (Aleksas)

Vuo kou berėks teistė? Jog jė vėsė ėr patekė, kor rėk, vuo kou ėe baėšrūšioutė? Nenuorie-tiuo, ka būto Paskotėnis teismos. Ė nedėdėlė tėko, ka ons galieto būtė. Vuo kam anuo barėk? (Aldona)

Aš negalvuoja, ka kėkvėins kūns tor atskėra sava siela. Aš galvuoja, ka nier tėik daug tū sielu. Anū skaičios ėr daug rėbuotiesnis. O kūns atsėkeltė be sielas negal. Tēi kūnā negalietom pasėdalintė sieluoms. (Lina)

Paskutiniu teismu tikintys posovietinės kartos pateikėjai mano, kad kūnų prisikėlimas tėra simbolis, taip pat kalbantis apie kitokią realybę nei dabartinė:

So kūnās prikels, bet kuokėi tēi kūnā būs? Jog Dievs tor stebuklu galės, gal padarys tus kūnus tuokius, kuokiū anam reikies. Jog anėi vės tėik būs soėrė. Mums rėk medžiaguos, vuo ons gal ėš nieka padėrbtė. Ta kas anam reišk kūna prėkeltė. (Lena)

Dvasiniu pavidalu kelsis. O kaip kūnas gali iš žemės išlįsti? (Dalia)

Paskotėnis teismos ėr simbolis. Ta gal būtė elementaros žemės drebiejėms, spruogėms, kor noneš vėskou. Mes patis ėnam link tuo, ka patis savėm sosėnaikintomem. Ne kas nuors kėts momis teis, bet mes patis. Kūnu prėsėkielėma tėkrā neisėvaizdouno. (Margarita)

Paskutinio teismo vaizdinio atmetimas arba nauja interpretacija aiškiai siejasi ir su Katalikų bažnyčios įtakos mažėjimu posovietinės Žemaitijos visuomenės vaizdinių apie pomirtinį gyvenimą formavimuisi. O gal dabar Bažnyčia rečiau vartoja Paskutinio teismo vaizdinį? Tam pagrįsti, aišku, reiktų atskiro tyrimo.

XIX–XX a. sandūroje buvo tikima, kad vėlės tam tikrą laikotarpį gyvena kapinėse. Tarpukario Lietuvoje gyvavo tradicija šventintose kapinėse nelaidoti nusižudžiusiųjų, nekrikštų, gyvenusiujų susidėjus. Žmonės buvo įsitikinę, kad jei savižudį, nekrikštą ar susidėjėlį palaidosi šventintoje žemėje, sunku bus ne tik jo, bet ir kitoms tose kapinėse palaidotoms vėlėms: „XIX a. pabaigoje Beržoro varpininkas Budrys Malakauskui pasakojo, kad prapuolusių žmonių žmogystės naktį ateidavo pas Beržoro kunigą prašyti išnešti iš šventintų kapų ir palaidoti nešventintuose kapuose. Šventintuose kapuose esą sunku ir dar didesnes kančias reikia kentėti (Malakauskis, Platelių valst.)“ (Mickevičius 814/13/).

Galima daryti prielaidą, kad tikėjimą, jog „prapuolusioms“ vėlėms sunku gulėti šventintoje žemėje, lėmė Katalikų bažnyčia. Tuo metu ji kontroliavo, ką laidoti, o ko nelaidoti kapinėse: jei buvo laidojamas savižudis, nekrikštas ar susidėjęlis, kapinių vartus užrakindavo, ir karstas į nešventintąjį kapinių kampą (ten jie būdavo laidojami) buvo keliamas per tvorą.

Sovietmečiu, kai kapinių raktai buvo perduoti kitoms institucijoms ir kai nutolta nuo tikėjimo, kad pašventinta žemė skiriasi nuo nešventintos, įsitikinimas, esą savižudžių, nekrikštų ar susidėjęlių laidojimas šventintose kapinėse gali pakenkti vėlėms, išnyko. Posovietinės kartos pateikėjų tradicija dorovinės bendruomenės taisyklės sulaužiusius žmones laidoti atskirai nuo tų, kurie jų laikėsi, vertinama tik kaip moralines normas palaikantis socialinis veiksmas:

Tradicija laidoti savižudžius atskirai buvo gera pamokomąja prasme. O žmogų visą gyvenimą reikia mokyti. Ji mokė, kaip nereikėtų daryti. Nieko prieš ją neturiu. Bet tam mirusiam tai nebeteri jokios prasmės. (Vyngandas)

Tikėjimo, kad savižudžių, nekrikštų ir susidėjęlių negalima laidoti šventintoje kapinių žemėje, išnykimą reikėtų sieti ir su tuo, kad per XX a. pasikeitė visuomenės požiūris tiek į savižudybę, krikštą, tiek į gyvenimą be santuokos sakramento. XX a. pradžioje savižudybė buvo laikoma sunkiausia nuodėme, vėliau, pažengus į priekį psichiatrijai, savižudybė pradėta suvokti kaip psichikos liga, o ne kaip nuodėmė:

Savižudybė negali būti nuodėmė, nes savižudžio smegenyse vyksta tam tikri fiziniai pokitimai. Jis jau negali sustoti. (Emilija)

Taigi yra daug priežasčių, lėmusių tradicijos nekrikštus, savižudžius ir susidėjęlius laidoti nešventintoje žemėje išnykimą, tačiau, mano įsitikinimu, viena svarbiausių yra posovietinės kartos nuostata, kad vėlė su kūnu neturi jokio ryšio. Tai liudija toks sovietinės kartos požiūris į kapines:

Palaiduojėms, paminklā – vėskas ėr gyvajem. Tam mērosem ėr vėsai nesvarbo paminklā. Anam rēk ramybēs, ēr ons išējē i ramybē. Gīvajem ėr atētē i kapus, pabūtē pri paminkla. Anam ėr lēngvīau. (Adelē)

Gal ē gerā, jē palaikus parvēž ēš Sēbēra ē če perlaiduo. Bet tou žmuogos pasēdara tik diel savēs – jog nenuvažīousi i tou Sēbēra, neaplonkīsi. Vuo sielā tas ėr nasvarbo. Ana skrend, kor anā rēk. (Joana)

Tuo tarpu tarpukario kartos pateikėjų pasakojimuose lengva užčiuopti tikėjimą, kad vėlė, jos paliktas kūnas ir laidojimo vieta yra glaudžiai susiję. Šios kartos įsitikinimu, vėlei svarbu, kas daroma su jos paliktu kūnu, kur jis laidojamas, kaip prižiūrima kapavietė. XX a. pradžioje gimusi moteris mano, kad iš kapinių negalima nieko imti, nes vėlės už tai galinčios supykti:

Aš bovau jauna. Pamatiau ont kapa žīdontē dēdēlē gražē ruožē. Nusėskīniau ē parsēnēšīau. Nakti atējē dūšē, saka: „Atēdouk monēi ruožē.“ Ka pradiejē monēm portītē! Rītmetie nunešīau tou ruožē atgal ont kapa. Matā, jog tas žmuogos mosi priš kuokius 200 metu bova mērēs, vuo anuo dūšē mata vėskou. (Rimšienė, g. 1929 m., Šilalės r.)

Gyvųjų ir mirusiųjų bendravimas

Kitaip dabar suvokiamas ir mirusiojo regėjimas sapne. Tarpukario kartos įsitikinimu, jei sapnuoji mirusį žmogų, tai reiškia, kad į sapną buvo atėjusi jo vėlė. I. R. Merkienė teigia pastebėjusi, kad toks tikėjimas populiarus ir XX a. pabaigoje tarp studentiško amžiaus jaunuolių: „1997 m. universiteto studentus profesorė paklausė, ką jie mano apie kontaktų su mirusiais artimaisiais galimybę. Beveik visi jaunuoliai teigė jaučiantys ryšį su mirusiais. Jie padedantys sunkiomis akimirkomis, sapnuose duodantys patarimų, kaip išspręsti iškilusią problemą“ (cit. iš Žičkienė 2004: 63). Mano apklausti pateikėjai neatmeta galimybės, kad mirusysis gali pasirodyti sapne ar net ko nors prašyti, patarti, dovanoti ir pan., tačiau dauguma jų (15 iš 22 respondentų) tai vertina ne kaip mirusiojo apreiškimą per sapną, o kaip sapnuojančiojo psichinės veiklos padarinį:

Jė mėrosi žmuogo sosapnouji, pradedi galvuotė, gal anam kažkuo rėk. Bet tas ir tik isėtė-kėnėms. Tėkriaušė tas gīvs žmuogos jautas kalts, kažkuo nepadarės. (Akvilė)

Jei sapnuoji pažįstamą žmogų, kad ir mirusį, tai labai natūralu. Juk viskas, su kuo susiduri gyvenime, padaro kažkokią įtaką sąmonėj. Jei mirusis sapne perspėja – čia tavo šaltas protas tave patį perspėja. Viską galima paaiškinti materialiai. (Remigijus)

Taigi jei ryšys su mirusiais artimaisiais jaučiamas ir posovietinės žemaičių kartos, tai jis dažniausiai suvokiamas kaip vienvpusis. Tai iš esmės keičia gyvųjų ir mirusiųjų bendravimo perspektyvą: abipusis gyvųjų ir mirusiųjų kontaktavimas virsta vienvpisiu, atgalinio ryšio neturinčiu aktu.

Vėlės buveinės anapusiniame pasaulyje

Posovietinės kartos įsivaizduojamos anapusinio pasaulio buveinės siejasi su šiais kartai būdingu vėlės vaizdiniu. Kadangi vėlė buvo „išstumta“ iš šiaurinio pasaulio, tai ir visas anapusinis pasaulis perkraustomas į kitą – nežemiškąją erdvę.

Šiam teiginiui pagrįsti taip pat galime rasti daug pavyzdžių. Vienas jų – vėlės dalyvavimas per laidotuves vaizdinio kaita. Tarpukario kartos supratimu, vėlė dalyvauja laidotuvėse: kartu su gyvaisiais stovi prie savo negyvo kūno, apžiūri iškastą duobę, po laidotuvių kartu su visais grįžta valgyti šermenų pietų ir t. t. Tuo tarpu dauguma posovietinės kartos žmonių teiginių, kad vėlė dalyvauja laidotuvėse, atmeta arba savaip transformuoja, suteikdami vėlei transcendentinių savybių:

Gal ta vielie par laiduotovės ėr ir, bet ana ir kažkor aukščiau pakėlosi. (Adelė)

Tarpukario kartos buvo tikima, kad, įnešant karstą į kapines, vėlė pasilieka prie vartų saugoti kapinių. Ji pakeičia prieš tai stovėjusią vėlę ir būna ten tol, kol atveža laidoti kitą žmogų:

Miestūs trumpiau tarėk tas kapėnės dabuotė, nes tén mēršt ė mēršt, vuo mūsa maža parąpėjė, ta jau rėk ėlguokā pastuovietė. (Kasparienė, g. 1926 m., Kelmės r.)

Posovietinės kartos pateikėjai apie kapinių vartelius saugančios vėlės vaizdinį net nėra girdėję.

Kitas pavyzdys, liudijantis apie anapusinio pasaulio nutolinimą nuo šiapusinio, yra *čysčiai*aus, arba *skaistyklos*, vaizdinio transformacija. XX a. pradžioje skaistyklos – vėlės laikino kentėjimo už nuodėmės vieta dažniausiai buvo įsivaizduojama artimiausioje aplinkoje – namuose, kur žmogus iki mirties gyveno, ar kur nors netoli jų (beje, šalia gyvavo ir skaistyklos po žeme ar danguje vaizdinys):

Priš do metus mērē mona muočiūtē. Puo laiduotoviū kāp tik dvīlēkta valonda naktēis, liob atsēdarytē spintas doris. Ba niekor nieka tik tuos vēinas, kētas naliob atsēdarītē. Vadēnas, ana tēn kēntiejē tuo spintuo. Jego liobo mēiguotē, naliobo jostē, vuo jē namēiguojau, vēsumet liob prasēdarītē. Aš jau nabēbējuojau, nes žēnuojau, ka tēn ana. (Gailienė, g. 1933 m., Šilalės r.)

Vėlės atgailavimo už nuodėmės vaizdinio posovietinės kartos pateikėjai taip pat nėra atsisakę:

Kāp ē žemie žmuogou ož anuo darbus priš anou pats lēkēms atsēsok, tēp ē sielā ož bluo-gus darbus bluogā ēr atlīgēn. (Danutė)

Nieka nabūn be atpēlda gīvenēmē. (Stasys)

Bet jie *čysčių* pakeitė kitais vėlės atgailavimo vaizdiniais. Vienas jų – vėlės pate-kimas į *žemesnį lygmenį*:

Ka siela ēšēn ēš kūna, ana ēš karta napatenk i švēisa. Jē bluogā pragyvenā, siela i žemiesni līgmeni pakliūn ēr anā tēn sunkiau īr. Pakliovosēs i žemiesni līgmeni, sielas konkēnas, nes anuos nuor artiau švēisuos pakliūtē, artiau Dieva. (Adelė)

Kitas vaizdinys, į kurį transformavosi tradicinė skaistykla, yra vėlės lėkimas po-mirtiniu *tuneliu*:

Aš isēvaizdouno, ka pagal dūšē, pagal nuodiemēs – kou geriesnis žmuogos, tou grēčiau pamata švēisa. Jē nuodiemings, ēlgā lek tunelio. (Danutė)

Iš vaikystės prisimenu, kad vienu metu (turbūt apie 1990 metus) komos būsenos buvusių žmonių pasakojimai apie lėkimą tuneliu buvo itin populiarūs. Tokių istorijų ne kartą girdėjau iš pažįstamų, kurie buvo patyrę klinikinę mirtį ir išgyveno tą pojūtį. Reikėtų pažymėti, kad šis išgyvenimas tikriausiai yra neatskiriamai susijęs su XX a. medicinos laimėjimais. Anksčiau šio potyrio, matyt, niekas negalėjo papasakoti, nes visi „lėkusieji tuneliu“ ramiai numirdavo. Juk tie, kurie šiandien gali apie tai papasa-koti, buvo gydytojų tiesiog išplėsti iš mirties nagų. Visuomenei beliko tiems pasako-jimams rasti tinkamą vietą vaizdinių apie pomirtinį gyvenimą sistemoje.

Taip pat skaistyklos pakaitu galima laikyti posovietinėje kartoje populiarių vėlės *nuskaidrėjimo* vaizdinį:

Tikiu posakiu, kad, žmogui mirus, jo siela atsiduria prieš Dievą, prieš tą didžiulį energi-jos lauką. Atsidūręs prieš tą didžiulę didžiulę gerą dvasią, jis supranta, koks buvo niekingas gyvenime, kiek neišnaudojo savo gyvenimo, kad galėtų padaryti kažką, kuo tiki. Tada jam

pasidaro be galo sunku. Tą akimirką, kai jam pasidaro be galo sunku, jis nuskaidrėja (tai Dostojevskio mintis), kadangi tą sekundę jis labai kenčia. Ta sekundė, aišku, yra ne žmogaus matais matuojama, o gal net ne laiko atkarpa. Pasigailėjusi, ji prisijungia prie tos gerosios energijos, prie esmės. (Emilija)

Tarpukariu populiari vėlės kentėjimo žemėje vaizdinį posovietinė karta kartais keičia ir tikėjimu *reinkarnacija*:

Jei žmogus blogai gyveno, galbūt jam yra sudaroma galimybė iš naujo pakartoti gyvenimą, kol jis gyvena taip gerai, kad galėtų prisijungti prie Dievo. (Emilija)

Pasak G. Beresnevičiaus, reinkarnacija tikėjo ir senovės lietuviai (Beresnevičius 2008: 263). Vadinas, šis vaizdinys Lietuvoje nėra naujas, tačiau, turint omenyje, kad tikėjimas reinkarnacija kurį laiką pas mus, galima sakyti, buvo pamirštas, jo atsiradimo XX a. pabaigoje Žemaičiuose nevadinčiau tradicijos perėmimu. Mano nuomone, tokio reiškimo priežastis yra globaliajam pasauliui būdingas įvairių pasaulio religijų ir filosofinių idėjų maišymasis.

Būtent dėl globalizacijos posovietinėje Žemaitijoje, kaip ir bet kurioje kitoje post-modernioje visuomenėje, iš amžių glūdumos tradiciškai perimtiems bei katalikų tikėjimo atneštiesiems vaizdiniais atsirado alternatyva. Remiantis Thomasu Luckmanu, tyrusiu religiją moderniaisiais laikais, svetimų religijų vaizdinių plitimas sietinas ir su institucijų diferenciacija, kuriai vykstant, atsiskyrė privačioji ir viešoji sferos. Įvykus šiems procesams, religija tapo privačiu reikalu – kiekvienas individas iš daugybės jam pateikiamų variantų gali rinktis sau tinkamiausią (cit. iš Dobbelaere 1985: 377–388). T. Luckmanas teigia, kad, religijai tapus privačiu reikalu, individai gali ne tik pasirinkti jiems labiausiai patinkamus vaizdinius, bet ir patys juos konstruoti. Tai iliustruoja kai kurie posovietinės kartos pateikėjų vaizdiniai:

Gal todėl, kad žemė sukasi, kai kuriais nepaaiškinamais momentais atsitinka taip, kad siela atsидuria kitame kūne. (Vygandas)

Grįžtant prie tarpukario kartos vaizdinių apie pomirtines buveines, verta prisiminti, kad tarpukariu buvo gana populiarūs po žeme įsivaizduojamo *pragaro*, danguje esančio *rojaus* vaizdiniai. Žinoma, kyla klausimai: ar tikrai pagal tarpukario kartos suvokimą žodžiai „po žeme“ arba „danguje“ buvo suvokiami tiesiogiai? Ar galima teigti, kad XX a. pradžioje po šiomis frazėmis slėpėsi „žmonių erdvė“? Galbūt išraiškingos frazės – „pragarė vėinė ogni korsta, vuo kėtė katėlė sied“ (Kančiauskienė, g. 1915 m., Kelmės r.), „Pragarė ronkas eškiele žmuonis deg“ (Gedeikienė, g. 1928 m., Kelmės r.) – tik simboliai, visiškai nereiškiantys, kad tarpukario karta juos priėmė tiesmukai. Tačiau šiems klausimams iškilus, mus vėl stabdo C. S. Lewisas, teigdamas, kad tik žvelgiant iš šiuolaikinių pozicijų prasmė pasidalija į „tiesioginę ir metaforinę“. Pasak jo, iki modernųjų laikų vyravusiam mąstymui būdinga prasmės vienybė, kurios negalima skaidyti į „tiesioginę ir metaforinę“, nes ji nėra nei viena, nei kita, o tik abi kartu. „Klaidinga būtų manyti, kad žmogus, pradėjęs nuo „materialaus“ Dievo ar „Dangaus“, ilgainiui juos sudvasino. Jis negalėjo pradėti nuo kažko „ma-

terialaus“, nes tai, kas „materialu“, kaip mes tai suprantame, gali būti suvokta tik supriešinant su tuo, kas „nematerialu“ (Lewis 2007: 114).

Šiapusinio pasaulio rėmuose tradicinės pasaulėžiūros lokalizuojamų pomirtinių buveinių vaizdiniai posovietinei kartai dažnai netgi kelia pyktį, panieką ar pašaipą. Posovietinė karta pirmiausia pabrėžia, kad anapusinis pasaulis egzistuoja už proto, pažinimo ir materialios tikrovės ribų:

Šem pasaulie torem tris matus – erdvė, laika è jodiejėma. Vėskas tamè telp. Kėtam pasaulie ir dar è ketvėrts mats. Vuo kuoks tas ketvėrts mats, nažėnuom. Diel tuo nieks nažėna, kãp tèn ir. Nier tēp, kãp mes matuom, kãp čiopėniejem. Pasaulis ir daug kartu sodietingiesnis. (Algirdas)

Ka ir ruojos, ka tèn vėsuokėi angeliokã so arfuoms grajėj, netėko. Tas ir nesamuonė. Bėnt kėik normalė mastontis žmuogos tou, aiškė, netėk. (Aleksas)

Pekla isėvaizdoutė kãp esontė po žemė, kor verd smala velnė, ir neapsėšvėitosiu žmuoniū daliks. (Stasys)

Tarpukario kartos vaizdinius apie pomirtinio gyvenimo buveines gretindami su posovietinės kartos vaizdiniais, akivaizdžiai matysime, kad XX a. pabaigoje vartojama visiškai kita terminija. Siekiant pabrėžti, kad „mano, šiuolaikinio žmogaus“, pomirtinio gyvenimo suvokimas iš esmės skiriasi nuo, posovietinės kartos pateikėjo žodžiais, „neišprususios“ senosios kartos suvokimo, pasakojant apie anapusinį pasaulį vietoj žodžių *rojus, pragaras, skaistykla* vartojami visai nauji – *dvasių pasaulis, nauja egzistavimo forma, visata, kažkas antgamtiška, šviesybė, energija, pas Dievą, kažkur*.

Įdomu paanalizuoti, iš kur posovietinės kartos lūpose atsirado naujieji anapusinių buveinių pavadinimai. Vienoje citatoje galėjome pastebėti, kad pati pateikėja paaiškina, jog anapusinio pasaulio vaizdą jai padeda nusipiešti rašytojas Fiodoras Dostojevskis: „Tą akimirką, kai jam pasidaro be galo sunku, jis nuskaidrėja (tai Dostojevskio mintis).“ Manau, kad kai kurie terminai, pavyzdžiui, *dvasių pasaulis*, galėjo ateiti iš fantastinės literatūros. Reikia pažymėti, kad didžioji dalis posovietinės kartos vartojamų terminų anapusinio pasaulio buveinėms nusakyti sutampa su vartojamais parapsichologinėje literatūroje, pavyzdžiui, žurnale „Žmogus“, knygoje „Karmos diagnostika“ (Lazarevas 1996) ir t. t. Tai leidžia daryti išvadą, kad posovietinė visuomenė yra smarkiai veikiamą ir parapsichologinių idėjų.

Kyla noras palyginti, kuo iš esmės skiriasi tarpukario kartos *rojus, pragaras, skaistykla* nuo posovietinės kartos *dvasių pasaulio, naujos egzistavimo formos, visatos, kažko antgamtiško, energijos, kito lygmens*. Turbūt neklysiu pirmuosius įvardijusi kaip itin konkrečius ir aiškius, ieškančius analogijų su žemiškąja tikrove. Tuo tarpu antruosius apibūdinau kaip neaiškaus turinio, miglotus, vengiančius analogijų su žemiškąja tikrove. Posovietinei kartai neapčiuopiamais postmodernistiniais potėpiais nutapytas vaizdas yra priimtinesnis, nei naiviuoju stiliumi piešiami tarpukario kartos peizažai. Tik vargu ar posovietinės kartos konstruojami vaizdiniai leidžia šiai kartai pabėgti nuo savęs – peržengti žemiškosios realybės ribas. Pasak C. S. Lewiso, antropomorfinius anapussybės vaizdinius bandant pakeisti tokiais vaizdiniais, kaip

jėga ar *energija*, sukuriamas ne mažiau žemiškas vaizdas, kuriame į žmogų panašios būtybės tiesiog virsta kažkokiomis plačiai pasklidusiomis dujomis arba skysčiais (Lewis 2007: 108–109). Kad ir kaip ten būtų, akivaizdu, kad posovietinė karta bando žengti už savojo pasaulio ribų.

Dar vienas svarbus pasikeitimas – posovietinės kartos pateikėjai yra linkę atmesti pragaro, kaip amžinos kančios, idėją:

Raša, ka ĩr, bet aš galvuojų – Dievs tuoks gailestings, tuoks gers... (Lena)

XX a. pradžioje pragaro – amžinos kančios buveinės ar būklės – vaizdinys buvo labai populiarus. Tuo tarpu posovietinės kartos pateikėjai, kurie pragaro vaizdinio visai atmesti neišdrįsta, jį kiek tik įmanoma minimalizuoja:

Tik vėina kėta kuoki nusėkaltieli i pragara takėš. Jog mėrtėna nuodiemė mažā kas tapadara. Sakītiu tik, ka galvažodius i pragara. Vuo paprasta žmuogo, katras gyven varginga gyvenėma, ož kou anou i pragara bakėš? Jog i dongo tiktā. (Aldona)

Beje, krikščionybės filosofai taip pat pastebi, kad šiandien iš visų krikščionybės mokymų pats nepopuliariausias yra mokymas apie pragarą (Kreeft [2009]).

Dažniausiai posovietinės kartos pateikėjai pomirtinį pasaulį yra linkę suvokti kaip *gėrio buveinę*, kur vėlėms yra labai gera:

Aš isėvaizdouno, ka tēn, i kėta pasauli, kėtam nažemėškam gyvenėmou sosėrenk vėsas mūsa dūšėlės. Anuoms nabrėk nieka badėrbtė, tik bėndrautė dvasėškā, šalėp vėins kėta būtė. Nabie juokiū problemu. (Aldona)

Žmuogos tēn ĩr pasuotints ė džiaugsmings. Aš isėvaizdouno, ka tēn ĩr šėrdėis dalīkā. (Lena)

Pragaro vaizdinio atmetimą galima paaiškinti pasitelkiant Niklaso Luhmanno sprendimo individualizacijos teoriją, kad šiandienos situacijoje žmonės gali pasirinkti labiausiai patinkančius religinius vaizdinius, o nepatinkančių atsisakyti (Dobelaere 1985: 378). Savaime aišku, kad pragaro – amžinos kančios – vaizdinys niekam neatrodo itin patrauklus, todėl jo ir atsisakoma.

Anapusinis laikas

XX a. pabaigoje buvo atmestas ne tik tikėjimas, kad vėlės gyvenimas vyksta toje pačioje kaip gyvųjų erdvėje, bet ir nebetikima, kad vėlės gyvena pagal žemiškąjį laiką. Kad pagal tarpukario kartos sampratą pomirtinio gyvenimo laikas slenka taip pat, kaip ir šiauriniame pasaulyje, liudija tikėjimas, jog vėlės gyvenimas yra suskirstytas į žemiškuoju laiku matuojamus tarpsnius: tikima, kad vėlės būsena keičiasi po laidotuvių praėjus devynioms dienoms, paskui – keturioms savaitėms, metams. Nors XX a. pabaigoje tradiciškai minimos *devintinės*, *trisdešimtinės* ir *metinės*, apklausoje dalyvavę posovietinės kartos pateikėjai teigia netikintys, kad anapusiniame pasaulyje laikas ir erdvė yra žemiški:

Po mirties laiks ėr erdvie ĩr neapriepamė. Raša, ka par kelės mėnotas, kol gĩdĩtuojos atvažioun avarėjės meto, tas žmuogos spie perveizietė vėsa sava gĩvenėma ė dar mata, kas apie anuo kūna vākĩtiu. (Adelė)

Tikėjimas, kad tam tikras laiko tarpas po mirties vėlei yra kuo nors reikĩmin-gas, posovietinėje kartoje yra visiškai išnykęs. Kas su vėle darosi per devintines, trisdeĩimtines ar metines, šios kartos pateikėjai nė nežino. Vėlių ir žmonių laiko atskyrimą rodo ir išnykęs tikėjimas, kad per Vėlines ar Kūčias žemėje suaktyvėja vėlių veikimas. Vėlinės laikomos daugiau gyvųjų švente, o ant Kūčių stalo lėkĩstutės mirusiesiems dedamos ne todėl, kad būtų tikima, jog prie šventinio stalo ateis ir jų vėlės, bet tik dėl to, kad tai graži tradicija.

Žinoma, negalima teigti, kad nė vienas sovietinės kartos pateikėjas netiki nė vie-nu tarpukario kartos vaizdiniu. Pavyzdžiui, keturi iš 22 posovietinės kartos pateikėjų tiki, kad mirė artimieji ateina išsivesti mirĩstančiojo ir kad vėlės po mirties bendrauja. Septyni iš 22 tiki ar yra linķę tikėti, kad vėlė, nors ir būdama visiškai nemateriali, gali vaidentis. Taip pat septyni iš 22 mano, kad vėlė iš tikrųjų ateina į sapnā. Tačiau jei koks nors tarpukario kartos tikėjimas ir priimamas, dažniausiai jam suteikiama simbolinė prasmė:

Mon atruoda, ka tas vieliū atėjėms parsėvestė mĩrĩstantiuojė ĩr tik simbolis. Jog momis vėsor kas nuors pasėtink. Gimstont pasėtink, ta ėr ėĩĩnont tor kas nuors pasėtėktė. (Margarita)

Iĩvados

Turėdami prieš akis tarpukario ir posovietinės kartų vaizdinius apie pomirtinį gyvenimą matome, kokie dideli pasaulėžiūros lūžiai skiria šias dvi žemaičių kartas.

Lyginant XX a. pradžioje ir pabaigoje populiarius pomirtinio gyvenimo vaizdinius, perĩsai išvada, kad tiek vėlės, tiek anapusinių buveinių ir laiko vaizdiniai tapo abstraktesni – vėlė ir jos gyvenimas pasidarė gerokai labiau atsieti nuo žemiĩkojo – žmonių pasaulio. Posovietinė karta, priešprieĩindama savo vaizdinius XX a. pradžioje populiariems vaizdiniams, pabrėžia, kad pomirtinio gyvenimo neĩmanoma matuoti žmogui suvokiamais matais. Tarpukario kartai dar nebuvo perskyros tarp materialaus ir nematerialaus, tiek gyviesiems, tiek mirusiesiems užteko vietos viena-me bendrame žmonių pasaulyje. Ši perskyra atsirado tik sovietmečiu.

Nubrėžus griežtā ribā tarp šiapus ir anapus, keiĩiasi gyvųjų ir mirusiųjų bendra-vimo vaizdinys. Stiprėja posovietinės kartos tikėjimas, kad toks bendravimas yra neĩmanomas, o mirusiųjų pasirodymas – tik gyvųjų vaizduotės padarinys. Abipusis gyvųjų ir mirusiųjų kontaktavimas virsta vienpusiu aktu, neturinčiu atgalinio ryĩio.

Tiek atsiradę nauji anapusinio pasaulio vaizdiniams nusakyti vartojami terminai, tiek patys vaizdiniai rodo, kad per XX amžių anapusinio pasaulio įsivaizdavimas smarkiai nukrikĩĩionėjo. Kartu atsisakyta ir etnokultūrinių mirusiųjų pasaulio vaiz-dinių. Posovietinės kartos vaizdiniai dažnai būna sukonstruoti individualiai, paveikti svetimų religijų ir parapsichologijos idėjų.

POSOVIETINĖS KARTOS PATEIKĖJAI

- Adelė – g. 1954 m. Šamankos k., Irkutsko srityje, nuo dviejų metų augo Kretingoje. Gyvena Salantuose, Kretingos r. Išsilavinimas – aukštasis. Mokytoja.
- Akvilė – g. 1977 m. Erlėnų k., Kretingos r., ten ir gyvena. Išsilavinimas – aukštesnysis.
- Aldona – g. 1951 m. Plateliuose, Plungės r. Gyvena Salantuose, Kretingos r. Išsilavinimas – aukštasis. Mokytoja.
- Aleksas – g. 1951 m. Salantuose, Kretingos r., ten ir gyvena. Išsilavinimas – nebaigtas aukštasis. Kultūros darbuotojas.
- Algirdas – g. 1958 m. Balčių k., Klaipėdos r. Gyvena Nasrėnų k., Kretingos r. Išsilavinimas – aukštasis. Kultūros darbuotojas.
- Aloyzas – g. 1951 m. Salantuose, Kretingos r., ten ir gyvena. Medžio meistras.
- Dalia – g. 1957 m. Klaipėdoje, ten ir gyvena. Išsilavinimas – aukštasis. Buhalterė.
- Dalius – g. 1976 m. Alsėdžiuose, Plungės r. Gyvena Vilniuje. Vilniaus universiteto studentas.
- Danutė – g. 1965 m. Šilutės r. Gyvena Laivių k., Kretingos r. Išsilavinimas – aukštesnysis. Buhalterė.
- Emilija – g. 1978 m. Klaipėdoje, ten ir gyvena. Klaipėdos universiteto studentė.
- Joana – g. 1956 m. Salantuose, Kretingos r. Gyvena Luknių k., Skuodo r. Išsilavinimas – aukštasis. Ūkininkė.
- Julius – g. 1974 m. Mažeikiuose, ten ir gyvena. Išsilavinimas – aukštesnysis.
- Lena – g. 1964 m. Salantuose, Kretingos r., ten ir gyvena. Išsilavinimas – aukštasis. Mokytoja.
- Lina – g. 1977 m. Salantuose, Kretingos r. Gyvena Kaune. Kauno technologijos universiteto studentė.
- Margarita – g. 1973 m. Žlibinų k., Plungės r. Gyvena Vilniuje. Vlniaus universiteto studentė.
- Remigijus – g. 1979 m. Mažeikiuose. Gyvena Vilniuje. Vilniaus universiteto studentas.
- Saulius – g. 1968 m. Žėimių k., Kretingos r. Gyvena Salantuose, Kretingos r. Išsilavinimas – aukštesnysis. Stalius.
- Siga – g. 1977 m. Salantuose, Kretingos r., ten ir gyvena. Išsilavinimas – vidurinis. Kepėja.
- Stasys – g. 1954 m. Tulnių k., Mažeikių r. Gyvena Luknių k., Skuodo r. Išsilavinimas – aukštasis. Ūkininkas.
- Vilma – g. 1977 m. Salantuose, Kretingos r. Gyvena Vilniuje. Vilniaus Gedimino technikos universiteto studentė.
- Virgilijus – g. 1968 m. Pavilnyje, Šilalės r., ten ir gyvena. Vairuotojas.
- Vygandas – g. 1955 m. Klaipėdoje, ten ir gyvena. Išsilavinimas – aukštasis. Vadybininkas.

LITERATŪRA

- Balys Jonas 1981. *Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring.
- Balys Jonas 2004. Dvasios ir žmonės, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. IV, parengė Rita Repšienė, Vilnius, p. 15–90.
- Andruška Benediktas 1924. *Žmogaus siela, jos esimas, dvasiškumas ir nemirybė: Psichologiški sielos problemos svarstymai*, Kaunas.
- Anzenbacher Arno 1992. *Filosofijos įvadas*, Vilnius.
- Beyer Peter 1994. *Religion and Globalisation*, London.
- Beresnevičius Gintaras 1990. *Dausos*, Klaipėda.
- Beresnevičius Gintaras 1995. Sielos fenomenologijos įvadas, kn.: *Lietuvių kultūros tyrinėjimai*, Vilnius, p. 49–140.
- Beresnevičius Gintaras 2008. *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius.
- Čilvinaitė Marijona 1943. Sarginimo, marinimo ir laidojimo papročiai, *Gimtasai kraštas*, Nr. 31, p. 178–205.
- Dobbelaere Karel 1985. Secularization Theories and Sociological Paradigms: A Reformulation of the Private-Public Dichotomy and Problem of Societal Integration, *Sociological Analysis*, vol. 46, No. 4, p. 377–387.

- Dundulienė Pranė 1989. *Pagonybė Lietuvoje*, Vilnius.
- Dundulienė Pranė 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius.
- Eliade Mircea 1997. *Šventybė ir pasaulietiškumas*, Vilnius.
- Ivanauskaitė Vita 2006. Mirtis ir laidotuvės vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose: folkloriniai naujos istorinės patirties atspindžiai, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 256–263.
- Kašėtienė Rasa 2003. Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai, *Tautosakos darbai*, [t.] XVIII (XXV), p. 100–108.
- Končius Ignas 1996. *Žemaičio šnekos*, Vilnius.
- Korzonaitė Edita 2000. Akmens paskirtis laidojimo papročiuose: realijos folklore, *Tautosakos darbai*, [t.] XII (XIX), p. 189–195.
- Korzonaitė Edita 2002. *Žmogaus elgesio su mirusiais ir vėlėmis raida sakmėse ir papročiuose*: [Daktaro disertacijos santrauka], Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Korzonaitė Edita 2003. Žmogaus ir numirėlio bendravimas: išmonės ir realybės santykis folklore, *Tautosakos darbai*, [t.] XXV, p. 167–176.
- Kreeft P. Hell [2009]. *P. Kreefto asmeninė svetainė*, prieiga per internetą: <<http://www.peterkreeft.com/topics/hell.htm>>, [žiūrėta 2009-03-04].
- Lazarevas Sergejus 1996. *Karmos diagnostika*, [s. l.].
- Lewis Clive Staples 2007. *Stebuklai*, Kaunas.
- Lomanas Juozas 1937. *Sielos problema*, Kaunas.
- McLuhan Marshall 2003. *Kaip suprasti medijas: Žmogaus tęsiniai*, Vilnius.
- Merkienė Irena Regina 2002. XX a. pabaigos pasaulėjautoje (Pietryčių Latvijos lietuvių memoratai), *Darbai ir dienos: Dabarties kultūra: pokrypiai ir nuokrypiai*, [t.] 31, p. 227–238.
- Merkienė Irena Regina 2005. Mirties etika Lietuvos kaimo kultūroje, *Lituanistica*, t. 63, Nr. 3, p. 15–37.
- Mickevičius Juozas [a. a.]. *Senujų žemaičių ligonių gydymas, marinimas ir laidojimas*, LIIES*, 814(13).
- Pabrėža Juozas 1991. *Žemaičių rašybos patarimai*, Šiauliai.
- Pakalniškis Aleksandras 1966. Laidotuvės: Etnografinis aprašas, *Aidai*, Nr. 9, p. 414–418.
- Pociūtė Audronė 2001. *Populiarūs pomirtinio gyvenimo vaizdiniai ir jų kitimas XX a. Lietuvoje*: [Bakalauro darbas], mokslinė darbo vadovė Aušra Simoniukštytė, Vilniaus universitetas, Vilnius.
- Racėnaitė Radvilė 2001a. Mirtį pranašaujantys ženklai lietuvių tradicinėje kultūroje, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 222–232.
- Racėnaitė Radvilė 2001b. Mirtį provokuojantys veiksmai lietuvių tradicinėje kultūroje, *Tautosakos darbai*, [t.] XVI (XXIII), p. 226–233.
- Reinys Mečislovas 1923. Sielos sąvoka mūsų laikų psichologijoje, *Logos*, Nr. 1–2, p. 108–113.
- Schuon Frithjof 1996. Sakralusis ir profaniškasis meno lygmenys, *Liaudies kultūra*, Nr. 1 (46), p. 53–58.
- Trinkūnaitė Žemyna 2000a. Mirties tema darbo dainose, *Tautosakos darbai*, [t.] XII (XIX), p. 81–85.
- Trinkūnaitė Žemyna 2000b. Našlaičiai ir mirties tema lietuvių bei latvių dainose, *Tautosakos darbai*, [t.] XIII (XX), p. 85–92.
- Urbienė A. [a. a.]. *Kaip ir kokiais atvejais paliekami palaikai*, LIIES, 640(56).
- Vaitkevičienė Daiva, Vaitkevičius Vyktas 1998. Mirtis, laidotuvės, atminai, *Tautosakos darbai*, [t.] IX (XVI), p. 204–262.
- Vėlius Norbertas 1989. *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius.
- Vyšniauskaitė Angelė [ir kt.] 1995. Laidotuvės, kn.: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, p. 442–466.
- Žičkienė Aušra 2004. Trijų muzikinės kultūros sluoksnių sandūra lietuvių mirusiųjų pagerbimo apėigoje, *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), p. 59–64.

* LIIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius.

CHANGES IN THE POPULAR IMAGES OF THE AFTERLIFE IN THE 20TH CENTURY SAMOGITIA

AUDRONĖ DARAŠKEVIČIENĖ

Summary

In the focus of analysis in this article there are images of the afterlife popular in Samogitia in the course of two separate time spans: the beginning and the end of the 20th century. The author attempts to grasp the nature, character and reasons for shifts taking place in the notion of afterlife along with the social transformation of the traditional community into the modern (postmodern, or post-Soviet) one. It is pointed out in the course of research, that borderline between the earthly life and the afterlife which is acutely felt by the post-Soviet generation did not exist in the mentality of the interwar generation. The interwar generation perceived the underworld as existing somewhere close by and perfectly fitting into the earthly frame. Meanwhile the post-Soviet generation has “expelled” the souls and the entire afterlife from the human world perceived and experienced by humans and measured in human terms. Phrases that the interwar generation used to describe the underworld were based on analogies with the earthly reality, while the ones used by the post-Soviet generation are very abstract, avoiding any such analogies. According to the post-Soviet generation, the souls of the dead are purely spiritual substances, therefore unable to take any shape, and incapable of appearing to the humans or making any signs to them. This notion essentially transforms the image of communication between the living and the dead. As maintained by the post-Soviet generation, appearances of the deceased to the living humans are results of their mental processes. Meanwhile the interwar generation used to perceive the communication between the living and the dead as a self-evident reality.

The study reveals other manifestations of de-Christianization and rejection of traditional cultural images taking place in the 20th century Samogitia as well. The post-Soviet generation tends to reject the image of the Christian hell entirely, while the image of purgatory is replaced by individually construed notions of “flying along the tunnel”, “clarification”, or “getting into a lower layer”. Certain novel terms employed by the post-Soviet generation indicate the significant impact that its afterlife image has experienced as result of alien religious and parapsychologic ideas brought in by globalization.

Gauta 2009-03-09